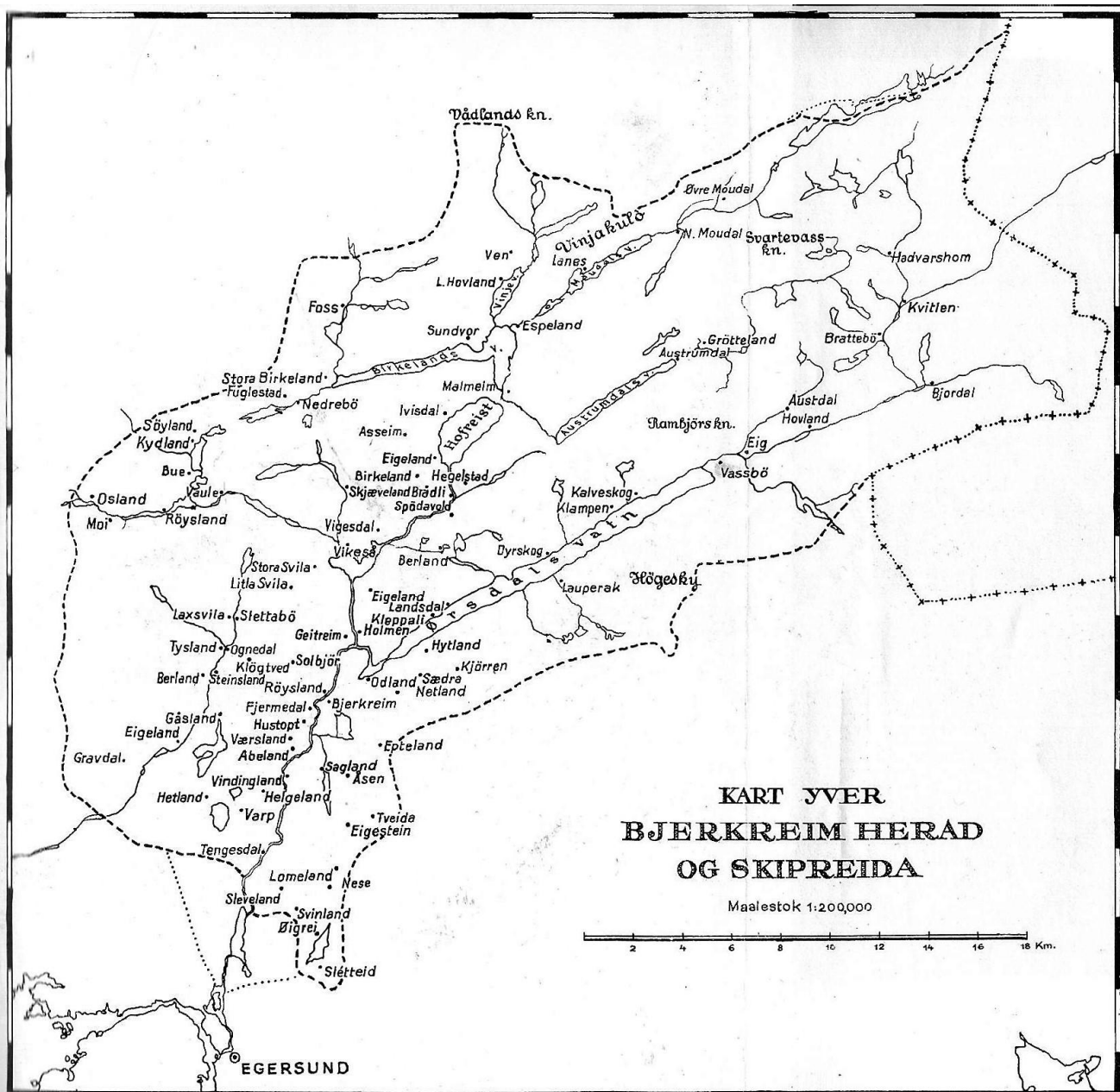

Vikingtiden i Bjerkreim

fra tiden 800 – 1066

Av Paul Tengesdal 2026

Denne artikkelen handler om folk fra Bjerkreim, i vikingtiden, fra ca. året 800 e.Kr. til året 1066. Hvordan de hadde det og hvordan de levde i vikingtiden. Vi vet ganske mye om denne tiden, både fra sagaer og ikke minst gjennom utgravninger omkring i Skandinavia. Og så finnes det omfattende litteratur omkring dette emnet, men selvsagt ingenting beinveges fra Bjerkreim-området. Denne artikkelen, generelt om vikingene, bygger i stor grad på boka: «Vikingene» fra Wennergren-Cappelen, utgave 1975. Oppgaven blir å sannsynliggjøre deres levevis i denne delen av Sør-Vest Norge, i Bjerkreim, en typisk innlandskommune med kort forbindelse til sjøen og dermed til verden utenfor landets grenser.

Kart fra boka: *Bjerkreim skipreide, herred og kirkesokn* av Sem Austrumdal 1932

La oss først starte med sol-kompasset som vi antar at vikingene brukte når de navigerte på sjøen. I 1948 fant den danske arkeologen C. J. Vedbæk en halvmåneformet tre-skive mens han dreiv med utgravninger på Grønland. Skiven hadde små hakk i kanten og minnet ikke om noe forskeren hadde sett før. Og at skiven – datert til 800-tallet – må være noe vikingene brukte til å navigere etter solen. Ut fra halve skiven har eksperter på navigasjon senere kunnet rekonstruere vikingenes solskive og funnet fram til

hvordan slike redskap muligens fungerte. Det antas at vikingene har registrert solens posisjon på himmelen i løpet av dagen – og med en pinne i sentrum av skiven, risset de inn skyggen av pinnen i løpet av dagen – og brukte denne solkurven til å finne nord og sør, altså tilsvarende som et solur.

De reiste alltid i «Vesterveg» om sommeren. Dersom de da kalibrerte instrumentet (risset inn kurven) rett før de drog, så hadde de et korrekt instrument den første tiden under overfarten. Dagens navigatører har testet et slikt solkompass adskillige ganger, og det har vist seg å være svært pålitelig. Dette navigasjonsinstrumentet var nok ganske vanlig på sjøen i den tiden.

*Sol-kompasset er laget av Ebbe Jacobsen, Odense, 2016.
Oppbevares i gårdsmuseet på Aaland Gård. Foto: Paul Tengesdal.*

Vikingene var et sjøfarende folk

I Bjerkreim er det registrert mange gravminner, gårdsanlegg og boplasser fra eldre tider som vitner om fast bosetning gjennom lang tid. Dette gjelder særlig oppover hele Bjerkreims-vassdraget; fra Tengesdal i sør, videre til Bjerkreim, Gjedrem-Holmen området, Svela og Vikesdal. Men også i Ørsdalen og øvrige deler av bygda finner vi sikre spor etter eldre busetting. Mange av funna kan dateres til den såkalte vikingtiden; i tidsrommet fra ca. året 800 til året 1066, dvs. i godt 250 år.

En vikingfamilie med hver sine innesysler- Tegning: Paul Tengesdal.

Vikingene i Bjerkreim livnærte seg hovedsakelig av jordbruk, men også jakt og fangst. Bjerkreimselva har vært rik på laksefangst gjennom uminnelige tider, dette vet vi. Laksen har vært i Bjerkreimselva lenge, og er gjennom generasjoner genetisk tilpasset vassdraget. «Bjerkreimslaksen» kan den dag i dag lett skilles fra andre laksetyper. Fra skriftlige kilder gjennom de siste 500 år, vet vi om stadige

konflikter omkring laksefangsten i vassdraget. Så kan vi lure på om det var tilsvarende konflikter i vikingtiden? Sikkert er det at samkvemmet mellom folk i dette dalføret var minst like godt som det er i dag, enten det gjaldt laksefangst eller annet.

Men samkvemmet mellom folk gjekk også på tvers av dalførene. Vi kan regne med like jevne forbindelser ut mot havet, både til Jærkysten og til sjøfarten inne i Ryfylke. Når hjemvendte vikinger fra tokt i «Vesterled» ankom, gikk det sikker ikke mange dagene før dette ble godt kjent over mesteparten av Bjerkreim.

I vikingtiden pløyde de med ard og med okser som trekkdyr. De hadde også tilgang på hester, men de nyttet dem ikke til pløying. Okser er langt mer egnet som trekkdyr i åkeren enn hester. Okser stopper når arden setter seg fast, mens hester legger seg i selen og sliter sundt redskapen. Tegning: Paul Tengesdal.

Det blir ganske feil å kalle vikingene i Bjerkreim for et sjøfarende folk, det var jordbruket som de var mest opptatt av. Men det fantes andre som kunne sitt handverk innen andre fag; trearbeid, smiearbeid, bearbeiding av huder og skinn osv. Disse var mindre stedbundne, og kunne farte omkring og tilby sine tjenester. Vi vet at det fantes vasskverner i vikingtiden, låsesmedene var meget dyktige med finurlige låsemekanismer og vi vet at treskjærerkunsten var rikt utviklet. Så får vi tro at det fantes flere slike dyktige håndverkere i området som var ettertraktet annensteds..

Så var det alle dem med såkalt «utfartstrang», eller de såkalte «eventyrerne» som søkte seg ut til kysten, hvor vikingskipene holdt til. Og var de heldige fikk de også være med på vikingtokt. Det var spennende, men også meget hardt arbeid og opphold ombord, så det var ganske sikkert kun de aller beste som fikk være med på den slags virksomhet.

Vikingskipet på bølgen den blå. Tegning: Paul Tengesdal.

Vikingskipene var åpne og uten komfort av noe slag. Når skipet stakk til sjøs, var hele dekket fullt av tønner med vann og proviant. Hver mann hadde sin egen skipskiste, og alt de førte av handelsvarer var også stablet på dekk. Alle ombord arbeidet, sov og spiste på hver sin knapt tilmålte plass, til nød med et utspent seil som ly mot vær og vind. Det kunne være bitende kaldt, og to mann lå gjerne i en sovepose for å holde varmen. Når noen trengte å «lette seg» måtte det skje over rekka. «Ganga til bords» kaltes det, eller gjerne i sterkere uttrykk. Kjennskap til navigasjons-kunsten var like nødvendig som godt sjømannskap. De navigerte etter solen og i stjerneklare netter etter Polarstjernen. På slike turer var solkompasset et helt avgjørende utstyr for å kunne finne fram.

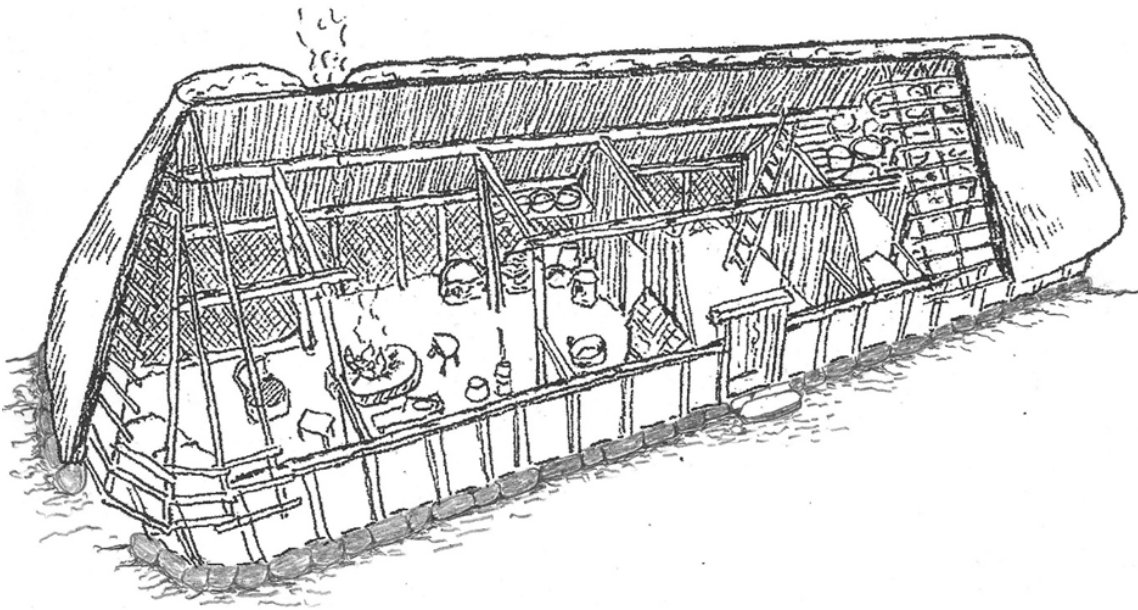
Slik levet de

Vikingene bodde i Langhus med mennesker og dyr under samme tak. Midt på gulvet var det flere ildsteder. Over dette kokes det mat i en stor kjele, som henger ned fra taket. Røyken fra ilden trekker ut fra en åpning i taket eller gavlen. Langs veggen var det sove-nisjer. Utvendig ser vi på tegning hvordan vikinghuset

antagelig så ut, med kvistfletting utvendig som var leirklint og med plank innvendig, eller med torv eller stein utvendig.

Bjerkreim var på ingen måte et avsidesliggende sted i vikingtiden. Hovedveien som gikk mellom sør-vest Norge og aust over gjekk nemlig gjennom Bjerkreim – den tids E39. Veien kom fra Kartavoll på Jæren – videre om Moi i Bjerkreim – deretter til Vikeså / Vikesdal – så til Berland i bygda – gjennom Skåredalen – over Ørsdalsvatnet i båt – til Lauperak – gjennom Skinnelddalen til Gya – og videre framom Virak i Lund.

Så var her en annen hovedlinje fra vest som gjekk lenger sør i Bjerkreim, den såkalte Kongeveien. Den kom hit fra Jæren over Hegrestadfjellet, gjekk om Øksnabø og forbi Ege-gårdene. Over vadet ved Egevatnet kom vegen inn i Bjerkreim, og videre langs Tengesdalsmonane, over elva ved Færjo, opp Baubrekkka på Søre-Tengesdal, framom Eigestad og Brynningsland, og videre østover. Og så må vi ikke glemme vegen nordover gjennom Bjerkreims-dalføret som gikk over heia til Gilja og videre ut til sjøen i Dirdal. Og også nevne vegen sørover fra Tengesdal og videre til sjøen i Tengsvågen hvor det fra gammelt av var laste- og losseplass for skipene. Vikingene i Bjerkreim hadde altså god kontakt med sjøen gjennom alle de mange vegforbindelser som gikk dit.

Få vikinger bodde i byer. De fleste bodde i Langhus med beboelsesrom i ene enden, og plass for husdyra i andre enden. Langhus ble nyttet lenge før vikingtiden. Tegning: Paul Tengesdal.

Og i vikingtiden kom det sikkert rekende både «fut og fant» langs disse hovedveiene, som både stoppet opp undervegs og som tok natteleie om det trengtes. Slik var Bjerkreim slett noe avsidesliggende sted i samkvemmet med de andre bygdelagene – da som nå.

Bondens daglige liv er utførlig skildret i sagaene, og stort sett synes det ikke å ha vært syndelig annerledes enn nordiske bønders liv mer eller mindre har vært helt opp til mekaniseringens tidsalder midt på 1800-tallet. Alle gårder var selvforsynte. Bare når det dreide seg om helt spesielle oppgaver, ble det sendt bud etter profesjonelle håndverkere. Disse dannet en egen «klasse», selv om de også ofte dreiv jordbruk ved siden av sitt egentlige yrke. Den viktigste av dem var sannsynligvis bygdesmeden, som også ofte hadde ord på seg for å være litt av en svartekunstner.

Og så hadde de treller (slaver) som ble satt til alt det harde arbeidet som ikke krevde annet enn fysisk styrke. Og de var bokstavelig talt herrens eiendom fra fødselen av. De hadde ingen lovfestede rettigheter. En fribåren kvinne (ikke trell) som fikk barn med en trell, hadde dermed degradert seg til

barnefarens sosiale nivå. Men om en mann fikk barn med en av sine trellkvinner, ble det derimot betraktet som en nyttig tilvekst til arbeidsstyrken på gården.

Det må imidlertid nevnes at i alle forhold stod kvinnen på like fot med mannen. Hun var den som rådde innenfor husets vegger, og ofte måtte hun stå for gårdsbruket når mannen og sønnene var ute på vikingtokt. Ekteskap ble ofte inngått etter avtale mellom ættene, og så fikk kjærligheten komme senere. Barn var naturligvis ættens stolthet og største rikdom, uten barn kunne ikke ætten føres videre. Vel var det tillatt etter eldgammel norrøn lov å «sette ut» uønskede barn og la dem omkomme, men vanligvis var det bare vanskapte barn som kunne risikere å lide en slik skjebne. Friske barn ble ikke «satt ut» unntatt i perioder med alvorlig hungersnød.

Å bli gammel i vikingsamfunnet ble betraktet som en ulykke, særlig når de var blitt til byrde for de andre som måtte ta seg av dem og de hverken kunne hjelpe til ute eller inne og slett ikke i noe gårdsarbeid. Men samtidig sies det i Håvamål at en skal ikke le av dem som er gamle og grå. De kan også ha ett og annet som er verd å lytte til.

Vikingenes visdomsord fra Håvamål

* Du skal ha skikkelige klær. De behøve ikke være fine, men de må være rene og ordentlige. * Hvis du har noe å utrette, må du stå tidlig opp, så ikke tiden løper fra deg. * Vær ikke venn med din venns fiende, og si alltid sannheten. Likevel er det tillatt å gjengjelde løgn med løgn. * Hvis du kommer som gjest, kan du fortelle nyheter som har interesse, men har du ingen, skal du tie stille og lytte til det vertsfolket har å si. * Det er lov å drikke, men ikke å bli full. * Det er ingen skam å gå tidlig til sengs. * Har du gjester, må du være høflig mot dem. Du må tilby dem vann og håndklær, så de kan få vasket seg og la dem få plass ved ildstedet, så de kan bli varme etter turen. * Le ikke av gjestene dine – det er lett nok å sitte i ro og mak og gjøre narr av en reisetrett gjest. * Og først og sist: vær rettskaffen.

Jakt og fiske

Ved siden av jordbruket var jakt og fiske de viktigste næringene. De store skogene var fulle av vilt. Feller ble brukt til fangst av småvilt, mens dyr av hjorteslekten, bjørn og villsvin ble jaget med pil og bue eller spyd. Det vil si at vanlige våpen ble brukt til jakt. Fiske derimot krevde spesialutstyr – garn, ruser og fiskekroker. Men menneskene kunne også fange fisk med bare nevene. Det var bare å få handa under en stein, og føle seg fram til hodet og gjellene – og så klemme til. Da sitter fisken fast. Prøv det selv ved første anledning.

Dyr som bjørn og oter ble først og fremst felt på grunn av skinnet som folk i Sør-Europa betalte gode priser for.

Snekker og smed

I vikingtiden som i våre dager ble mange ting laget på «gjør det selv» viset. Bonden laget mange av jordbruksredskapene sine selv og reparerte nok også litt av hvert, både av tre og metall. De fleste menn eide det nødvendige av verktøy – hammer, tang, øks og kniv.

Men det fantes også omreisende håndverkere som dro omkring fra gård til gård, slo seg til en stund og påtok seg alskens jobber. De hadde med seg et stort utvalg snekkerverktøy og adskillig vanlig smedredskap.

Veving og spinning

Det vanligste tekstilet var ull. Men det ble også nyttet både lin og hamp. Det er også i store graver i Norge funnet rester av kostbare importerte silkestoffer og broderier. Noen graver har inneholdt ullstoffer av en nesten utrolig finhetsgrad – med hele 125 eller enda flere tråder pr. tomme. Men slikt er aldri blitt funnet i Bjerkreim, her var det ulla som dominerte fullstendig.

Før ulla ble spunnet ble den kjemmet med jernkammer. Deretter ble den viklet om en lang stokk som ble holdt inntil kroppen og enden av tråden ble festet til en tein med et spinnehjul som ble satt i roterende bevegelser. Tråden ble så hesplet opp og bevart som hespler eller nøster.

En opprettstående vevstol, den såkalte «oppstadveven» var den vanligste i vikingtiden. Renningen ble holdt stram ved fritthengende lodder. Verversken gikk fram og tilbake under arbeidet, og isletten ble slått oppover. Og flere kunne samtidig veve på samme vevstolen. Sagaene forteller om hvordan forskjellige tekstiler ble brukt inne i husene – store veggtepper eller åklær og puter på benkene.

Klesdraktene

De fleste klærne ble nok laget hjemme på gården av husfruen og hennes hjelpere. Viking-kvinnen brukte underkjole (serk), og lot den rekke mest mulig nedenfor ytterplagget. Den var plissert og gjorde den til et virkelig stasplagg. Kvinneklærne hadde ingen knapper, heker eller snører. Ytterplagget ble holdt oppe av stropper over skuldrene som ble festet med et par ovale spenner. Spennene var meget forseggjorte, med nålen skjult under den hule bronseskålen.

Mennene holdt seg stort sett til den eldgamle germanske manssdrakten, som bestod av trange bukser og strømper i ett, eller av lange bukser som var åpne nedentil, og en vid kofte som rakk litt nedenfor hoftene. Knapper trengtes ikke, men det hendte at koften ble holdt sammen i halsen med en «skjorteknapp», ofte en perle av rav eller lignende.

Det tredje plagget som hørte til manssdrakten, var en kappe. Den var festet med en sølje eller ringnål til høyre skulder, eller iblant på høyre hofte, slik at sverdarmen ble fri under kamp.

Våpen

Vikingenes våpen var meget forskjellige fra, og meget bedre, enn deres nærmeste forfedres. Når det gjaldt våpen, var bare det beste godt nok for vikingene. Våpnene var både skarpe og smidige. De brukte pil og bue, sverd, stridsøks og spyd.

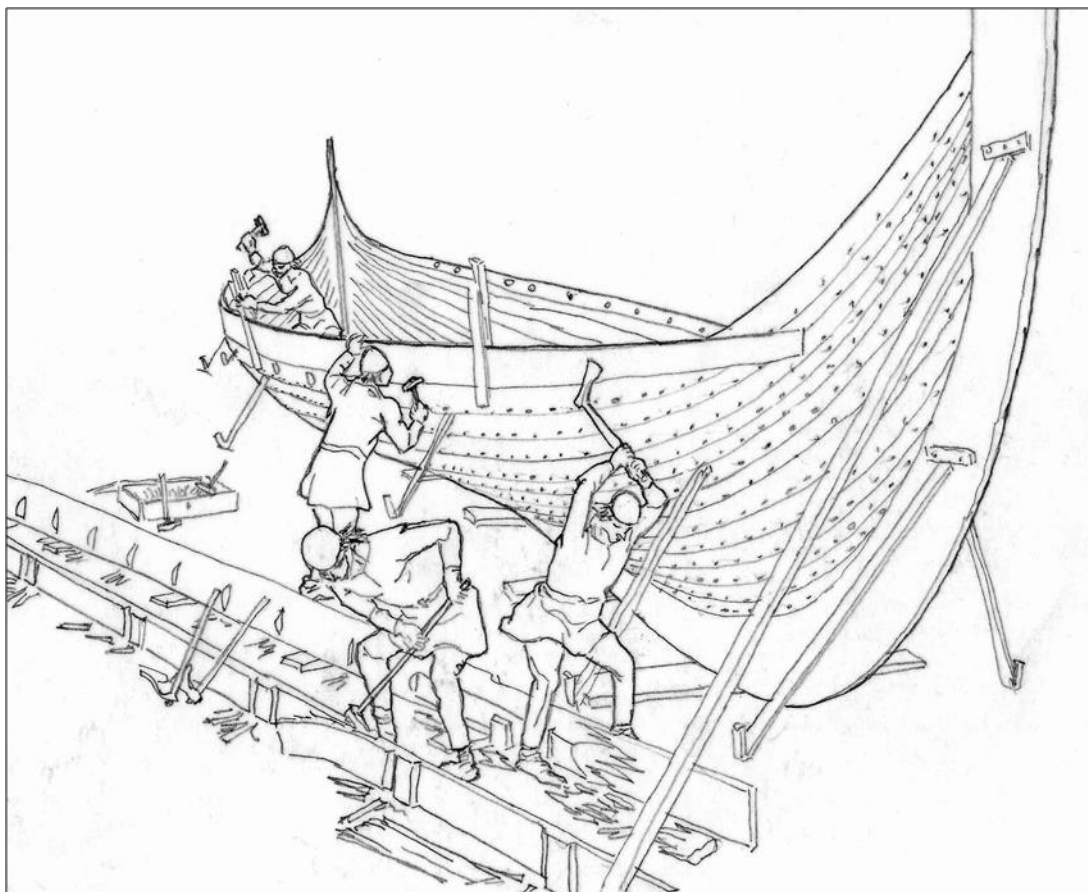
Hjelmene var laget av jern, men uten horn slik det er blitt framstilt i moderne tid. Men mange måtte nok klare seg med en tykk skinnlue som beskyttelse for lettere hogg. Vikingene viktigste dekkvåpen var et lett tre skjold, bare med en hvelvet skjoldbule av jern i midten, over håndtaket. Skjoldet ble vesentlig brukt som skjerm mot piler, og i nærkamp var det til liten beskyttelse. Da var det mann-mot-mann fektingen som var avgjørende.

Vikingene kunne skipsbygging

Vikingskipene var lange og slanke, gjerne opptil 20-25 meter i lengdemål. Skipene ble bygget i eik, og skipsbordene i skutesiden kløyvt etter retningen av fibre i veden. Dermed fikk de maksimal styrke og kunne gjøres svært slanke. Spant laget de av naturvokste evner som gav stor styrke og kunne motstå de store

kreftene skipet ble utsatt for i stormvær. Alle skjøter var omhyggelig tett med ku hår og tjære. Slik skipene var sammenføyet, fikk de stor elastisitet og kunne gi etter for alle skipets bevegelser. Vikingskipet var utviklet for å kunne dra på langfart over de store havstrekningene når det måtte være.

I løpet av 900-årene begynte de første kongedømmer å konsolidere seg i Skandinavia, og leidangen, en fast militær organisasjon ble opprettet, og vi fikk skipreider som hadde plikt til å bygge og vedlikeholde sitt skip og bemanne det i tilfelle av krig. Krigsskipet for Bjerkreim Skipreide lå i Tengsvågen, og her hadde bjerkreimbuene sin faste tilknytting til sjøen.

Et vikingskips-byggeri. Vi ser hvordan alt ble tilvirket, fra stokken som emne. Alt kløyvd med øks i fiber-retningen. Det gav den styrken og bøyeligheten som vikingskipene vart så kjent for. Tegning: Paul Tengsdal.

På reis til nytt land

Island hadde vikingbosetning, med folk fra kystdistriktene i Norge. De som bygde det landet, hadde nok aldri tidligere vært med på de berømte og beryktede vikingferdene. De var enkle folk, som søkte nytt land, mer interessert i kuer og sauer og godt beiteland enn i krig og plyndring og ære.

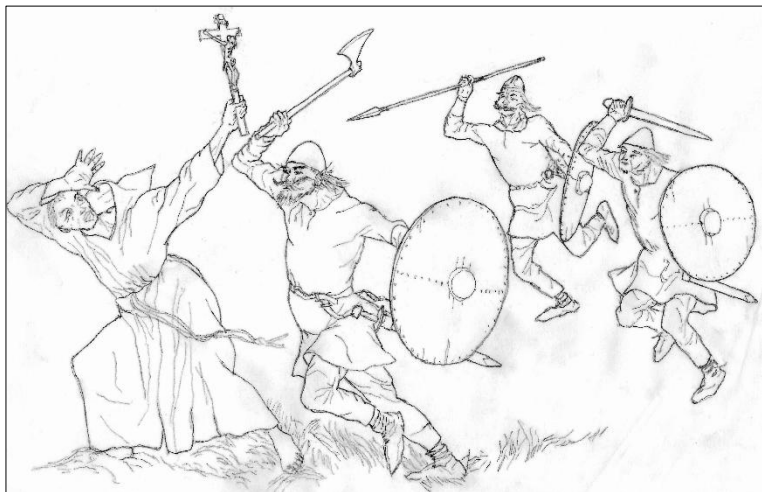
En utvandrerfamilie tar farvel med sine venner og bringer buskap og husgeråd ombord i skipene. De reiste sammen på flere skip og i følget. Etter ca. tre ukers tid ble de ført frem til deres nye hjem på den fjerne øya ute i storhavet. Hvorvidt det har vært folk fra Bjerkreim med i følget er rimelig sikkert, med den store utvandringen som foregikk fra de siste ti-årene av 800-tallet og utetter. Og sol-kompasset viste dem veien.

Vikinger på plyndringstokt

Sagaen forteller om norske vikinger som foruten på Island også busatte seg på andre øyer ute i havet; både Shetland, Orknøyene og Hebridene, og sørover i England. At det var nordmenn som busette seg her går det klart fram av de mange «norske» stedsnavnene. Vi kjenner til at norske vikinger busatte seg på Grønland. Også på Labradorkysten i Canada er det funnet vikingbusetting. Men det var ikke alt som var «landåm». Fra skriftlige kilder i samtiden vet vi at mange av toktene var rene røvertokter. Vikingene var ute etter gods og gull og alt som de kunne erobre. De gikk til angrep på mange av klostrene. Det fortelles; «Og de kom til kirken i Landisfarne og la alt øde med sin grusomme plyndring, trampet på de hellige stedene med urene føtter, grov opp altere og røvet alle skatter i den hellige kirke. Noen av brødrene drepte de, andre tok de med

seg i lenker, andre jaget de vekk med spott og hån, og noen druknet de i sjøen».

Rimeligvis har også folk fra Bjerkreim vært med på slike tokt, med den relativt nærme kontakten de hadde til sjøen og sjølivet, og til folk som budde der ute mot havet. Det være seg gjennom giftermål, gjennom arbeidstjenester eller som eventyrer med utferdstrang. Og dyktig skipsmannskap har neppe vært vanskelig å få fatt i, når skipperen kunne fortelle hvilke ufattelige rikdommer de kunne få med seg heim.

Vikingene er nok mest kjent for sine plyndringstokter, men de levde også i fred og fordragelighet med sine naboer hvor de slo seg ned. Tegninger: Paul Tengesdal.

Litteratur:

I hovedsak er det nyttet boka: «Vikingene» fra Wennergren-Cappelen, utgave 1975

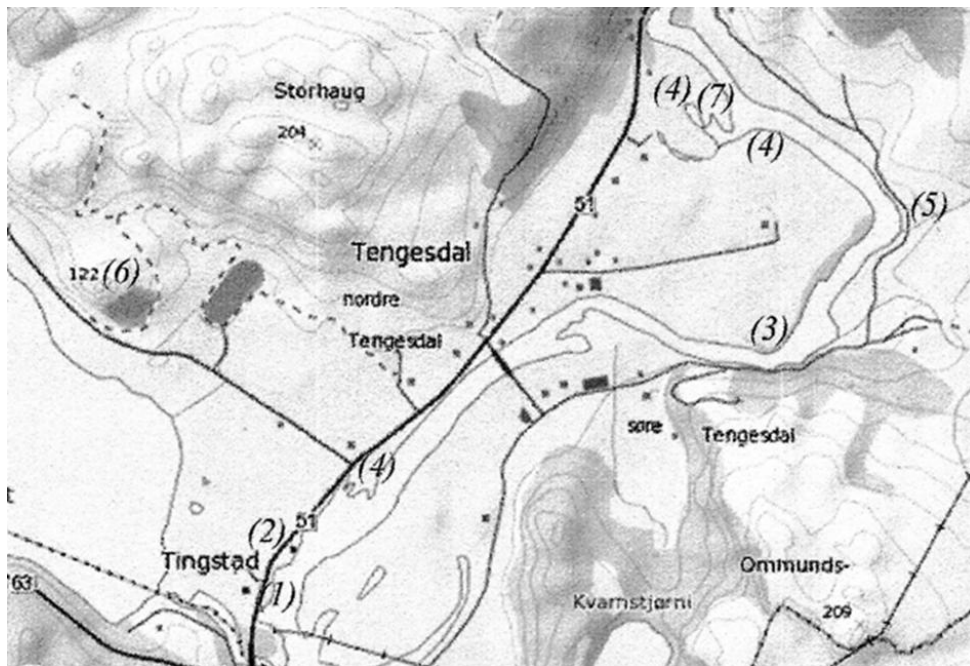
*

Ting plassen på Tengesdal

Se kart; Ting plassen (1) hvor tinget ble holdt, skal ha bestått av to steinsatte ringer. Denne plassen lå på sør-øst siden av den gamle ferdselsåra fra vikingtida (ved ferjestedet 5) fra Jæren, framom Tengesdal og videre østover.

Vegen til Egersund ble opparbeidet i 1860-åra, og ble siden den nye hovedvegen til byen. I 1925 ble det satt opp et bureisningsbruk (Tingstad) på staden. Da ble hovedvegen til byen rettet opp slik at den gikk utenom tunet, og fortsatte i rett linje gjennom ting plassen. Dermed ble ting plassen ødelagt for alltid. Siden har vegen blitt utvidet og lagt i en svak bue, slik at nå ligger mesteparten av ting plassen midt under vegbanen.

Agnafed (2) ble på 1930-tallet nevnt som en mulig avrettingsplass for skipreidet. Og ting tyder på det. Da Agnafed ble oppdyrket for noen få år tilbake viste det seg at et ganske avgrenset område var langt mer fruktbart enn for det oppdyrkede området ellers; – dette kan bare bety at det har ligget en gravplass her, og gitt den fosforholdige og næringsrike jorda. Området var så stort at det ikke kan dreie seg om enkeltstående henrettelser, men må ha vært en markert gravplass i kristen tid. Nok et bevis på at det må ha stått en stavkirke på Tengesdal.

Tengesdal i Bjerkeim er en historisk gard; (1)=tingplassen, (2)=gravplassen på Agnafet, (3)=Krossnes, sannsynlig kirkested, (4)=gravhauger, (5)=ferjested, (6)=bygdeborg, (7)=Kampøyne, plass for holmgang. Det har også vært flere andre gravhauger på garden enn vist her. Inntegnet på kart: Paul Tengesdal.

Behov for samlingsplass

De som bodde i samme bygd, hadde visse saker felles enten de var frender eller ei. Det kunne være felles gudsdyrking i hov, av slike guder som Tor, Odin osv. De måtte ha en rettsveg til å enes uenige ætter og folk, og de måtte ha en ordening til å gjøre dem fredløse, dem som de ikke kunne bo i en bygd sammen med.

De måtte også være sammen om å ha bygdeborger, dvs. festningsverk i haug og hammer, til å samle og beskytte husfolk og løsøre når det var ufred. Bygdeborgene er helst fra folkevandrings-tiden (ca. år 400-600). Bygden ble da et samfunn, og samlingsstedet var bygdetinget. På Tengesdal var det bygdeborg (6).

Skikken med å holde ting er utgammel, og har funnet sted i mange land. Tinget kunne være for en bygd eller et større område. Det er selvsagt at når det skulle gjøres et felles tiltak, måtte folk komme sammen for en avgjørelse. Det er også selvsagt at når noen hadde lidd urett, og han ikke kunne eller ville rette på det selv, eller ville han klaget over uretten for andre i flokken, eller høre hva de andre mente, og kunne be dem om hjelp mot ugjerningsmannen.

Tinget er satt, og lovsigemannen sier fram lovene etter hukommelsen. Husk! I den tiden før trykkekunsten ble kjent, hadde folk et godt minne.

Tegning: Paul Tengesdal.

Alder på ting plassen

Fra folkevandringstiden (400-600 e.Kr.) må det i Norge ha eksistert bygdesamfunn med høvdinger i spissen. En trengte lover og regler den gang som i dag, selv om det ikke fantes noen stat i egentlig forstand, og odelsbonden var nærmest konge på egen grunn. Men folk i en bygd hadde likevel mye med hverandre å gjøre. Man samlet seg på lokale bygdeting når saker av felles interesse skulle drøftes. Det falt seg naturlig at høvdingene kom til å øve en sterk innflytelse på tinget. Likeledes også som rettens håndhever.

Et ting var et sted hvor de vedtok og bekreftet lover, løste tvister og hvor dom ble avsagt. Tinget var både en lovgivende og en dømmende forsamling. Her ble alle tvister drøftet og løst, her ble det meklet og avsagt dom. Tinget var den øverste instansen i rettsprosessen. Ting systemet var den politiske grunnstrukturen i det norrøne samfunnet og kan ikke bare sees på som en domstol, det fungerte som et samfunnsregulerende og stabiliserende element under forskjellige konger med ulike «politiske ideologier». Det var bl.a. på tinget at konger, etter norrøn tradisjon, ble valgt av folket.

Ut ifra så vel nyere arkeologiske funn som ny granskning av for eks. Frostatingloven, kan en med ganske stor sikkerhet anta at ting systemet har eksistert iallfall i fra omkring 500-tallet, kanskje enda lengre tilbake i tid. Men ting systemet var ikke et stillestående system, det var stadig under forvandling, slik at vi må se ting systemet i et utviklingsperspektiv – med ulike sjikt tilpasset det rådene system i de forskjellige tidsepoker.

Tinget ble åpnet med at en eller flere menn, såkalte lovsigemenn, leste opp lovene utenat. Dette ble gjort av hensyn til at alle skulle kunne kontrollere at det ikke ble gjort avvik fra år til år – med mindre nye lover var gitt. Dette var nødvendig i et samfunn hvor den muntlige overleveringstradisjonen sto sterkt og som ikke hadde nedskrevne lover.

Den gamle retten var i hovedsak sedvanerett. Og sedvaneretten hadde sitt grunnlag i folks vaner og i folkemeningen. Dermed følte hver mann at han «eide» loven, «lovene våre» heter det i de gamle lovene. Når lovsigemannen sa loven fram, regnet de ikke det for at han lagde loven, han bare sa fram det som folk i grunnen visste, og som alle var enige i.

Grunnsynet på lovgivningsmakten er, etter det en kan skjønne, at skulle det gjøres lovendring måtte alle som det gjaldt (og som «eier» den gamle regelen), være enige i det. Lovgivningsmakten lå da selvsagt på tinget. Den som ikke sa imot eller ikke møtte, ble bundet av det som andre ble enige om. Kongen hadde samme retten som andre folk, han kan komme med framlegg til tinget om nye lover, og kunne få sine framlegg godkjente eller vraket. ting plassen på Tengesdal er altså svært gammel, rimeligvis mer enn 1500 år gammel.

På tinget

Dette kapittelet bygger i stor grad på stoff som ligger på nettstedet til Arild Hauge – www.arild-hauge.com.

I det hedenske norske samfunnet uten statsmakt og statsautoritet var idéen om en objektiv rett så å si ukjent. Det objektive var mest et allment syn på hva som var sømmelig eller ærefullt.

En konflikt mellom to parter, for eks. pga. en ærekrenking eller et drap, ble i første omgang sett på som en ren privatsak. En slik krenking krever at en skaffer seg oppreising, så sant en er en mann av ære. Oppreising kan en få på tre måter: Med hevn, med forlik eller med retts sak og dom over motparten.

Hevnen er fra gammelt av det mest ærefulle. Hvor liten sansen for objektiv rettferd var, viser seg i det at hevnen på ingen måte er tenkt som en utjamning av uretten. Hevnen er heller en bevisst krenking av motparten. Den står ikke først og fremst i et rimelig forhold til den krenkingen en selv har lidt, men skulle svare til den makta en har og den rangen en tilkjenner seg selv og ætten sin.

Derfor er det mindre ærefullt å slå tilbake i sinne enn å drøye og hevne seg med plan og overlegg. «Bare trelen hevner seg straks, og stakkaren aldri» heter det i et norrønt ordtak.

Men fordi hevnen er ment som en krenking, ikke som opprettelse av en likevektig rettferdstilstand, krevde hvert utslag av hevnen ny oppreising. Et middel til å stanse denne hevnmekanismen var oppreising ved forlik.

Forliket var en rein privat avtale som nærmest har en karakter av en handel. Begge parter møtte med de krenkingene de har lidt. Så ble disse taksert og veiet mot hverandre. En overskytende rest ble kanskje regnet om i penger. Når disse var betalte, var saken opp- og avgjort, og det var æressak å holde avtalen.

Ved takseringen har det mest å si hvem av partene som er den mektigste. Er den ene parten overmektig, kan den andre gå med på selvdømmet, dvs. den sterkeste avgjør alt etter eget omdømme. Dette var da en privat avtale, ingen ting som tinget eller samfunnet hadde noe med. Den ene parten kunne også gå med på selvdømmet på visse vilkår. Var derimot partene mer jevnsterke, kunne en tredjemann bli satt til å avgjøre forliksvilkårene.

Ofte var det frender og venner som støttet eller tvang partene til forlik. Når det var tale om særlig grove krenkinger, for eks. drap, kunne det hende at voldsmannen ikke bare måtte ut med bøter, men også fare fra landet, enten for livstid eller for en avgrenset tid, for eks. tre år. Men en voldsmann som var mektig nok, kunne sette seg mot slik avtale.

Forlik krevde at begge parter lot være å gå til det verste. Det var derfor regnet for mindre ærefullt enn hevne. Men å hevne seg rent privat kunne være vanskelig på forskjellig vis. For eks. kunne andre folk blande seg inn i saken. Ville en derfor gjøre motstanderen det verste mén som tenkes kunne, måtte en sørge for at han ikke bare fikk deg, men hele samfunnet som fiender. Det kunne en greie med rettssak, ved å få han stemplet som brottsmann og dømt til «*skoggangsmann*» (fredløs) på tinget.

Stemning for tinget (påbud om å møte) var regnet for en særs fiendtlig handling. Man prøvde derfor ofte i lengste laget å få til forlik før en gikk så langt, men stevningen kunne også være et middel til å tvinge motstanderen til å gå med på forlik.

Den som ble stevnt, kunne prøve å hindre at stemningen fikk gå for seg etter reglene, for eks. med å rømme unna eller med væpna motstand. Den som skulle stevne en annen, burde derfor ha med seg nok mannemakt.

På tinget måtte saksøkeren stige fram for dommerne, ta opp igjen innholdet av stemningen og føre fram vitner og andre bevis. Seinere kunne den saksøkte føre fram forsvarsgrunner. Deretter hadde dommerne valget mellom å godta klagemålet eller å avvise det.

Så store forberedelser som det krevde å føre en rettssak fram til doms, var det bare alvorlige saker som kom så langt. Vi finner således mange tilfeller der dommen fører til at den domfelte ble skoggangsmann. En slik er utstøtt fra samfunnet. Ingen har lov til å ha noe med han å gjøre, ikke engang hjelpe han ut av landet. Med dommen gir samfunnet saksøkeren rett og stønad til å fullføre hevne lovlig, og han var en stakkar om han ikke greide det.

Men selv når rettssaka kom fram på tinget og for dommerne, ble den først og fremst regnet for en privatsak. For på alle steg i sakførselen kunne partene bryte av rettergangen og gjøre forlik. Ja, i sagaene fins det eksempler på at klageren kan omgjøre en offentlig skoggangs dom med å forlike seg med den dømte.

Kort sagt var konflikter i første rekke en privat sak. Et drap burde ikke nødvendigvis komme opp for tinget. Tinget eller samfunnet hadde ikke noe med dette så lenge ingen førte saken til tings. Det var en privatsak, og så lenge partene ble forlikte var det greit. Det var ingen lov som forbød hevne eller påbud hevne - det var bare skikk og bruk og snakk om å opprettholde æren.

Den som skulle drive igjennom en alvorlig rettssak, måtte ha stor mannemakt ikke bare ved stemningen, men også på tinget. Ellers kunne det hende at de som hadde lidd med den saksøkte, «sprengte retten med vold» (gjorde oppstand).

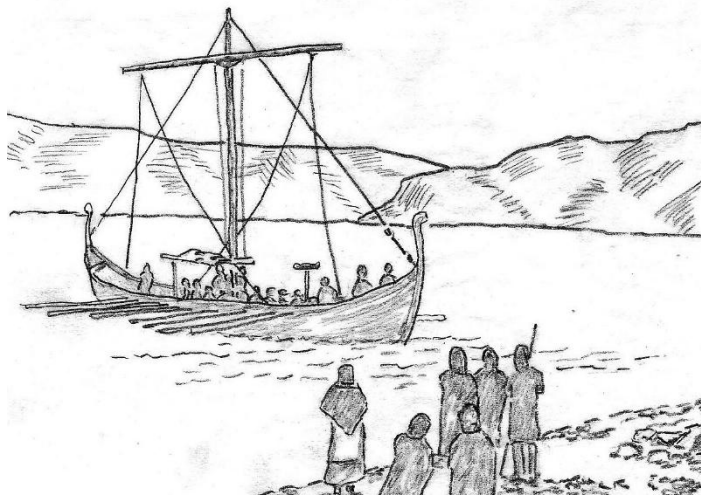
Var dette umulig, fantes det enda et råd den saksøkte kunne gjøre for å slippe å bli dømt. Det var å be klageren ut til holmgang – en form for duell mellom to personer. Den foregikk, som navnet sier på en holme – dette gjorde at kamplassen ble avgrenset. Til en holmgang møtte de to kamphanene med sverd og skjold og førte en kamp på liv og død. Begge skulle ha hver sin skjoldsvein som holdt skjoldet for ham. Vinneren av kampen fikk retten på sin side. Det var anledning å knuse opptil tre sverd under kampen, men så måtte den uheldige slåss med bare våpen. Det var klare regler for hvordan kampen skulle foregå med en skinnfell i midten og oppmerkinger utenfor.

Helt nord på Nordre Tengesdal, nede ved elva, finnes en halvøy som kalles Kampøyne (7) – her har holmgang-plassen vært.

Leidang

Det lå alltid et leidangskip beredt i Tengesastranda. På tinget på Tengesdal ble det bestemt hvem som måtte delta i landvernet, hvem som skulle være høvedsmann, nødvendig årlig vedlikehold, utrustning og annet som gjaldt landvernet.

I Heimskringla (skrevet på 1220-tallet) er det sagt at Håkon den gode (konge 918-961) let landet rutes opp i skipreider så store at de kunne reide ut (røste ut) til landvernet et velbudd skip med fullt mannskap, utstyr og mat til 2 – 3 måneder. Denne skipsflåten var kalt for leidang. Et skipreide skulle gå så langt inn i landet som laksen gikk lengst.

Leidangskipet kommer hjem. Tegning: Paul Tengesdal

Dette skipreidet fikk navnet «Thænxadale» (Tengesdal), og gikk til sjøs ved Tengsareid, der leidangskipet lå. Enda i dag heter et sted «Bjerkreims-støe» nede på Tengs, der hvor reidsla ble samla fra gardene langs Tengs-elva, fra Vinjvatnet (garden Veen) i nord til Markgrovhølen under Bjordalsfossen i øst. På vestsiden av Tengesastranden heter det Lervik. Her skal det ha vært en opplagsplass i gammel tid. Thænxadale var administrasjons-senteret, og her var og kirkestedet etter at kristendommen ble innført, og like til omkring 1380-åra, da ble det en nydanning med «Biarkreimz skipræidho», og Bjerkreim vart det nye kirkestedet.

Ny religiøs samlingsplass

Etter at kristendommen kom til landet (1050) og i det første hundreåret, ble det bygget mange kirker omkring i landet. Men fra den første tiden ble de kirkelige handlingene foretatt ute i det fri. På Tengesdal finnes det et sted ved elva som kalles Krossnes. Se (3) på kart over Tengesdal. Dette vitner om at det i gammel tid har stått et kors her. Derfor kan vi anta dette må ha vært det første kristne samlingsstedet i skipreidet «Thænxadale». Kanskje dette var samlingsplassen i lang tid fremover før det ble satt opp en stavkirke – ingen vet. Ingen vet heller når en slik kirke ble oppført på Tengesdal. Rimeligvis ble den bygget på 1100-1200 tallet og nedrevet i 1360-70 årene.

Litteratur:

I hovedsak nettstedet til Arild Hauge – www.arild-hauge.com

*

Det daglige liv i vikingtida

Fra sagaen kjenner vi godt til vikingenes levevis, noe forskjellig fra landsdel til landsdel slik det alltid har vært mellom øst og vest Norge, mellom nord og sør. Her skal vi se på hvordan det artet seg for folk her i området i den tide, og da kan vi begynne med lov og orden. Denne artikkelen er i stor grad bygget på stoff som ligger på nettstedet til Arild Hauge – www.arild-hauge.com.

Vikingtidens samfunn var velregulert av lov og orden gjennom ting ordningen. Hvert fritt menneske sto under loven og det gjaldt også for høvdingen og kongen. Samfunnet var gjennomsyret av religionen, men

vikingene hadde ikke et eget ord for religion, men man omtalte religion, meget betegnende, som siðr, som betyr sed eller skikk.

Rett og galt, kjønnsroller og seksualmoral, dagligliv og høytid, i alle forhold ble bedømt etter æresbegrepet. En person med ære var rettskaffen, måteholden, gjestfri og gavmild, sine frenders støtte og sine uvenners fiende. Det motsatte av ære var skam, og fordi den enkelte levde sitt liv som medlem av en ættekrets, kunne et enkelt menneske kaste skam over hele ætten. Ettersom det frie menneske ikke kunne leve med skam, måtte en ubalanse i det sosiale system rettes opp ved at skammen ble hevnet.

Den som skulle ta hevn lot sitt offer gå uantastet gjerne i flere år, så det kunne se ut som all hevnpplikt var glemt. Men så en vakker dag faller hogget, hardt og ubønnhørlig.

I denne ventingen lå prøven på at det var en indre fasthet i karen. Hevnen var altså en nødvendig følge av et sosialt system basert på og regulert av ære. Dette er bakgrunnen for de mange blodige feidene som ættesagaene og historieverk forteller om. Det var ikke lovløshet som er årsaken til vikingsamfunnets indre stridigheter, men et sosialt system som fordrer at balansen mellom ære og skam opprettholdes og utjevnes med hevn.

Langhuset

Bare få vikinger bodde i byer. De fleste av dem bodde i såkalte Langhus på landsbygda. Langhuset hadde vanligvis bare ett stort rom, men de kunne også deles opp i flere rom, bl.a. en seksjon til fjøs.

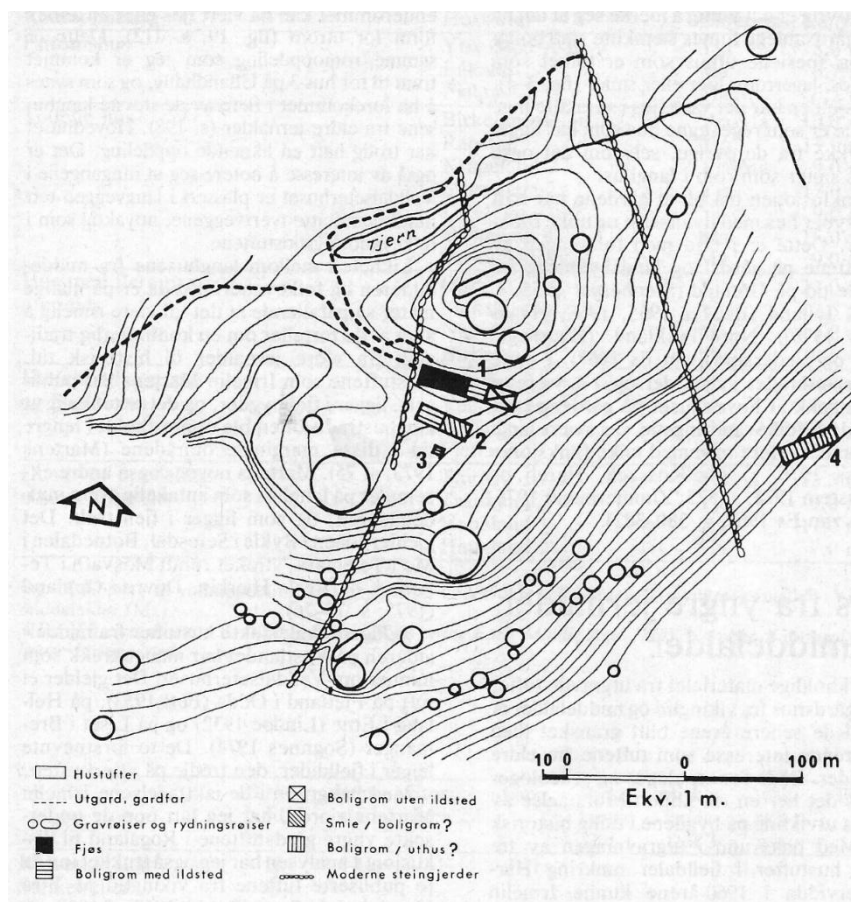
Jernalder huset på Ullandhaug ved Stavanger har vist oss at lengderetningen av langhuset var plassert slik at den mest vanlige vindretningen traff endeveggen, og det var i denne enden av huset fjøset var plassert. Dermed virket nærmest fjøset som et sentralvarmeanlegg, da varmen fra dyra ble ført med trekken til den enden av huset som var forbeholdt folket på gården. Ulempen med systemet var at varmen fra dyra også førte med seg lukt.

Gården var oftest plassert med god utsikt, slik at venner eller fiender kunne sees på lang avstand, lenge før de nådde fram til gården.

Samtidig fikk vikingbonden også vist sin posisjon ved at gården lå der og viste seg fram for alle som passerte i området.

Langs veggene var det sitte- eller sovebenker som var dekket av skinn, hud eller tøy. Senger ble bare brukt i mer velstående hjem. Et ildsted midt på gulvet var hovedkilden til lys og varme, og det var et hull i taket som slapp ut røyken. Men en lampe kunne flyttes og stikkes i jordgulvet der det var behov for ekstra lys. Vikingene oppbevarte utstyr av forskjellig slag i trekister, som var plassert på forskjellige steder i rommet.

Vikinggårdene hadde et badehus eller en sauna nær gården, som ble brukt til det ukentlige badet. Lørdag «*Laugerdag*» var badedag for vikingene.

Kart over gårdsanlegget på Auglend, Store Svela (på Storsheia) opptegnet etter Jan Petersens oppmåling 1933.

Storfamilien

Vikingene levde i storfamilier. Barn, foreldre og besteforeldre levde i lag. Når den eldste sønnen tok over gården ble han familieoverhode og ansvarlig for storfamiliens velferd. Han måtte forsørge hele storfamilien. De fleste vikingfamilier hadde hund og i hvert fall i fra ca. år 1000 hadde de også katter. De viktigste næringsveiene i Bjerkreim var fedrift, sauehold, jordbruk, fiske og jakt.

Mat og drikke

Vikingene hadde muligheter til et variert kosthold, men det kunne være problemer med å få tak i nok mat til tider. Det var f.eks. ikke uten grunn at de kalte måneden februar for «*hungersmåneden*».

Maten kunne bestå av brød, grøt, kjøtt av hest, storfe, sau, geit, gris og lokalt vilt, fjærfe og egg, meieriprodukter som melk og ost, nøtter og bær, epler, sopp, løk og purre, tang og sjøvekster.

Vikingene brygget mjød og øl. Gjennom handel eller fra vikingtokter hadde en del av de velstående også tilgang til vin. Som rusmidler brukte de i tillegg fleinsopp og fluesopp.

Vikingkvinnen

Kona, fru, i huset, hadde ansvaret for at maten skulle rekke til alle under den lange, mørke vinteren. Kvinnens arbeidsfelt var prinsipielt sett «innenfor dørstokken», mannens utenfor. Kvinnearbeidet innbefattet omsorgen for barna, mat- og melkestellet som kjerne smør og yste ost, tørke og røke fisk og kjøtt, stell av dyrene og tilvirkning av garn og klær. Blant kvinnens «sysler» var antagelig også tungarbeid som det å dra handkvernen og å bære vann. Dessuten tok kvinnene del i slåttonn og skurdonn. Hun skulle også ha kunnskap om urter for å kunne lage medisin til de syke og sårede.

Hun hadde ansvaret for driften av gården når mannen var på handelsreiser, jaktet eller dro i viking og hun kom sjelden eller aldri utenfor hjembygden. I rike familier hadde hun trelle og tjenere til hjelp. Som et synlig tegn på sin stilling og makt fikk hun ved bryllupet nøklene til husets forrådiskister. Nøklene bar hun i et belte rundt midjen.

Menstruasjon kalles på norrønt; *vanasótt kvenna* (vanlig kvinnesykdom). Rent språklig kan det se ut som om menstruasjonen ble regnet som en sykdom, ikke som noe normalt forekommende. Det kan være en ganske enkel forklaring på det. Vi vet i dag at kvinnens alder ved menstruasjonens inntreden har forandret seg gjennom tiden. Den lå trolig høyere før enn nå, og ofte ikke langt unna vanlig giftermålsalder. For de gifte kvinnene var det normalt at graviditeter, fødsler og diegivningsperioder gikk slag i slag. Levealderen var også gjennomgående lav. Da ble menstruasjonen faktisk ikke en så vanlig foreteelse som i våre dager.

En graviditet kunne være meget risikofylt. Farefull i datidens øyne fordi en måtte passe seg for så mange mystiske krefter som kunne skade fosteret og farefull i objektiv forstand fordi mange kvinner døde av komplikasjoner ved fødselen - f.eks. barsel-feber.

Når vikingkvinnen skulle føde, skjedde dette gjerne i knestilling, en skikk som holdt seg langt oppover gjennom århundrene. Barselkoner fra nabolaget kom til for å hjelpe – faktisk hadde de en lovbeholdt plikt til å være til stede helt til barnet lå ved brystet. Demoner rådde også over fødselen, og ble den vanskelig, var det vettene som var ute. Ble det tvillinger, sier en saga

at da hadde kvinnen vært sammen med to menn.

Spesielt egnede kvinner kunne også kle seg i rustning og delta kamp. Slike kvinner ble kalt en Skjoldmø.

Medgift

Bruden kunne ha med seg tøy av lin og ull, en vevstol og en seng som en del av sin medgift. Kvinner fra rikere familier kunne også ha med seg smykker av sølv og gull, husdyr og gårder som en del av medgiften. Alt kvinnene hadde med seg inn i ekteskapet, fortsatte å være hennes personlige eiendom. Kvinnens medgift gikk senere som morsarv til hennes barn.

Skilsmisse

Den gifte kvinnen ble sett på å tilhøre sin egen oppvekstfamilie, og ble på den måten aldri helt en del av sin manns familie. Om hennes mann behandlet henne eller barna dårlig, var for lat til å kunne forsørge dem, eller forulempet hennes familie, kunne hun skille seg fra sin mann.

For å gjennomføre en skilsmisse, måtte hun tilkalle noen vitner, og overfor vitnene proklamere seg skilt fra sin mann, først ved ytterdøren og senere ved parets seng. Etter dette var skilsmissen et faktum.

Om en kvinne forlot sin mann uten gyldig grunn, fikk mannen beholde hennes eiendom. Med sin rett til eiendom, arv og skilsmisse hadde vikingkvinnene større rettigheter enn de fleste kvinner i det øvrige Europa.

Barna

Vi vet lite om hvordan barndommen artet seg i førkristen tid. Gravmaterialet er taust. Vi kan bare gjette oss til at de barna som døde, fikk med seg det samme gravutstyret som de voksne. I noen graver er det funnet ganske små økseblader av jern. Men om de har hørt med til smågutters leketøy eller om de er virkelige redskaper er nokså usikkert.

Først gjennom utgravningene i middelalderbyene kommer vi barna litt nærmere inn på livet. Vi vet at de har lekt med små trebåter, tre-sverd og økser, og med ørsmå krukker av leire. Enkelte beskrivelser i sagaene gir også inntrykk av at leken var den samme den gang som i dag.

Høyættede folk holdt gjerne barnepass for barna - det kunne være tjenestejenter, som barna fortsatte å ha et godt forhold til også etter at de ble voksne. Foreldrenes ønsker var at barna skulle bli voksne så snart som mulig, og barna var ikke så gamle før de ble satt til å gjøre nytte for seg, som å gjete kyr eller hjelpe folk. Både gutter og jenter ble lært opp til de pliktene som senere ventet dem i deres voksne liv. Guttene skulle overta gårdsdriften – de måtte kjenne til alt som ble regnet til karenes arbeid.

På de aller største gårdene var det helst trelles og tjenestefolk som tok seg av det daglige stellet på gården. Gutter som vokste opp i slike stormannsslekter, fikk opplæring i våpenbruk og idretter, slik det sømmet seg for mannsemner av høy byrd. Det var ikke uvanlig at barn fra stormannsslekter ble sendt til fostring hos en annen storslekt som det gjaldt å ha et vennskapelig forhold til. Det ble regnet som en ære både for fosterfamilien og for barna selv.

For småjentene falt det naturlig å følge med i alt det arbeid som kvinnene gjorde på gården. De lærte seg å spinne og veve og lage mat, og arbeidsbyrden økte med alderen. Målet var å bli gift, ofte i ung alder, slik at hun kunne overta som gårdskone på mannens gård og utføre det arbeid som tilfalt kvinnene der. En jente av høy byrd ventet å bli husfrue på en storgård. Hun lærte seg snart hvordan hun skulle administrere trelles og tjenestefolk i arbeidet på gården.

Når ble barna voksne?

Slik vi møter barna i vikingtid og tidlig middelalder gjennom lovverket, kan det virke som om barna ble vurdert og akseptert som mennesker først når de satt inne med de kunnskapene og noen av de erfaringene som voksne mennesker hadde.

I den eldste tiden later det ikke til å ha vært noen faste regler for når barna ble regnet som voksne. Sikkert varierte dette for hvert enkelt barn. Men felles var at de hadde en «kort» barndom. Det var ikke mulig for barna å leve sitt eget liv uten de voksnes innflytelse. Barn og voksne levde i fellesskap på gården, og barna strevde med å tilegne seg den kunnskap som skulle til for å overta de pliktene som ventet dem i det voksne liv.

Jenta kunne være gifteferdig eller «mannbar» alt i 12-15-årsalderen. Da var hun både fysisk moden, og kjente til det arbeid som krevdes av kvinnene for at de skulle bli gode gårdskoner. Giftmålet, som ble planlagt av slektningene, ble sett på som en forsikring for gjensidig hjelp og beskyttelse. Jenta selv hadde normalt ingen rett til å velge hvem hun skulle gifte seg med.

Guttene måtte vise at de hadde kunnskaper nok til å overta gardsdriften før de ble regnet som voksne. De måtte gjøre et mannsverk. Når de tilhørte stormannsslektene, var karsstykket gjerne å delta i slag eller fare i viking. Sagaene nevner at Olav Tryggvason drepte sin første mann da han var ni år gammel. Og Olav Haraldsson, som senere ble «hellig», drog i viking da han var 12 år. Selv om sagaene overdriver i sin iver etter å forherlige helteskikkelsene, gir de likevel et bilde av hvordan barna alt på et tidlig tidspunkt måtte leve opp til de forventninger som de voksne krevde av dem.

Før barna nådde kunnskapsalderen, ble de i kristen tid regnet med til en gruppe som lovene kaller «umyndige». Hvis umyndige gjorde skadeverk, måtte de foresatte tre støttende til. Men det skulle ikke bøtes mer enn halvparten av det som krevdes av en voksen.

Ingen kunne selv ta imot retts bot eller bøte retts bot før han var fylt 12 vintre. Da ble han regnet for «halvrettesmann», og måtte ta ansvaret for sine egne handlinger. «Fullmyndig» var han først når han hadde levd femten vintre. Da kunne han både kreve, og måtte selv ut med full retts bot. Han kunne også vitne i domsaker, og til en viss grad føre sin egen sak fram på tinget.

Men full myndighet fikk han først når han overtok gardsdriften og satt i høysetet. Den ugifte jenta hadde mindre råderett enn brødrene. Loven slo fast at ingen jente kunne styre godset sitt før hun var 20 år gammel. Giftet hun seg før den tid, var det mannen hennes som forvaltet godset. Mest ufri var den jenta som forble ugift, og som ble gående hjemme på farsgården også i voksen alder.

Spedbarn og små barn ble automatisk hos moren etter en skilsmisse. Eldre barn ble vanligvis delt mellom foreldrene etter den respektive families velstand og status. Barn ble betraktet som fullverdige familiemedlemmer og deres rettigheter ble beskyttet gjennom loven, i forhold til sin rett til å få ut sin del av arven etter en skilsmisse.

Utsetting av barn

Et barn betydde en framtidig økning av arbeidskraft. Men det kunne også representere en trussel mot foreldre og søsken. En munn mer å mette kunne være nok til at maten ikke strakk til i uår. Bitter erfaring tilsa hvor mange mennesker gården med rimelighet kunne fø. Det er på denne bakgrunn vi må forstå utsettingen av barn. På mange måter er dette vikingtidens svar på abort.

Uproduktive som barna var, var de til mer bry enn til gagn mens de var små. Vanskapte barn som aldri kom til å gjøre praktisk nytte for seg var det liten plass til i et samfunn der hver og en måtte sørge for seg. Men det fantes selvsagt unntak, i Gisle Surssons saga kan vi lese om en familie som lot et psykisk utviklingshemmet barn vokse opp.

Men også velskapte barn kunne være en så stor byrde at man heller drepte barnet straks det var født, eller «satte det ut» i skogen, for at det skulle dø der. Sulten var aldri langt vekk for alminnelige mennesker. Ble det vanskelige tider, gikk det ut over alle som holdt til på gården. Men det kommer klart fram i sagaene at det ikke var god skikk å sette ut barn.

I Forsand finnes et fjell som heter «Uburen», hvor barna som ikke kunne føs fram, ble drept ved å bli kastet utfor fjellstupet.

Friller og frillebarn

I hedensk tid fantes ikke begrepet «uekte» barn. Det var opp til folk selv og den nærmeste ætt hvordan man ordnet samlivet sitt. Det var intet forbud mot at en mann holdt seg med flere kvinner samtidig.

I sagaene hører vi om friller. Det var kvinner som levde sammen med en mann uten at det var inngått formelt ekteskap, det vil si at det var ikke gitt «*mundr*» (giftingsgave). Mannen kunne samtidig være gift med en annen kvinne. Ofte var den sosiale forskjellen mellom mannen og frillen så stor at noe ekteskap ikke kunne komme på tale.

Mange av kongssønnene i Norgeshistorien er frillebarn: kongene var vel også best rustet økonomisk og sosialt til å holde friller. Både frillebarn og barn av mer løse forbindelser fikk farens sosiale status og arverett, hvis han bare vedkjente seg farskapet. Barnet skulle da underholdes av faren og hans ætt. I farskapssaker var regelen at moren skulle oppgi barnefarens navn. Hvis han ikke avla nektingsed sammen med venner som støttet ham, ble han regnet som far.

Forholdene i bygda i vikingtid og middelalder var antagelig så gjennomsløste at det var vanskelig å stikke seg unna. Borgartingloven bruker til og med betegnelsen «*halv far*». Det er når moren like før eller under fødselen utlegger en mann som barnefar. Selv om han da nekter, må han dekke halvpartene av utgiftene til barnet det første året. Hvis kvinnen ikke kunne eller ikke ville oppgi barnefaren, gikk man ofte ut fra at det var en trelle, men barnet fikk den samme sosiale status som morsættens.

Barn som trellekvinner fikk med sin eier, ble trelle. Men faren kunne frigi barnet og fostre det hos seg. Da fikk det samme sosiale status som faren etter Gulatingloven, men noe dårligere etter Frostatingloven. Dette skulle helst skje før barnet var fylt tre år.

Ættleiing eller adopsjon

Også på et senere tidspunkt kunne en far bedre og trygge kårene til barn av kvinner han ikke var gift med, hvis bare nærmeste arving samtykket i det. Da ble det foretatt en høytidelig seremoni hvor vedkommende ble adoptert, ble «*leiet (ledet) inn i ætten*». I praksis betydde det at sønnen – de eldste bevarte lovene nevner bare sønner – ble fullt arveberettiget. De fikk da vokse opp på farens gård eller ble fostret hos slektninger.

Lovene gir oss et lite innblikk i hvordan denne ætt leiingen har foregått. På gården blir det gjort i stand til gilde. Det blir brygget og slaktet, helst skal det være øl av minst 3 såld malt, og kjøtt av en tiårs okse. Av skinnet på høyre framfoten til oksen skal det sys en sko. Denne hudskoen blir stilt på gulvet like ved øl kjerret.

En etter en kommer frendene fram. Faren stiger først opp i skoen, deretter sønnen som skal ættledes, så følger nærmeste arving og andre frender. Faren sier høytidelig: «*Jeg leder denne mannen til gods som jeg gitt har, og til gjald (bøter) til gave og til sete, og til bøter og til bauger (verdier) og til all rett, slik som mor hans ble kjøpt med giftingsgave*»

I Landsloven av 1274 er denne seremonien blitt noe enklere. Den som leies i ætt skal nå gå fram til kirkedøren mens faren sier fram formularet. Både menn og kvinner kunne ættledes på denne måten.

Kirken fordømte både løse forbindelser og frillevesenet og førte en stadig kamp for at bare kirkelig vielse skulle aksepteres. Det er kirkelig innflytelse som er årsak til at horunger (barn i frilleforhold) og risunger (barn av mer løse forbindelser) etter hvert ble sett ned på, slik at de utover i middelalderen fikk lav sosial status og stadig stod svakere når det gjaldt arverett. Kirken gikk til og med så langt at slike barn ble nektet å bli gravlagt på kirkegården - de ble med andre ord dømt til et liv utenfor det akseptable.

Det fattige folket

På de mindre gårdene var oppdelingen mellom kvinners og menns arbeid mindre strengt. Uten tjenere og trelle måtte alle familiemedlemmer bidra etter beste evne for at familien skulle kunne overleve i det strenge skandinaviske klimaet.

Trellene

Trellene hadde ingen lov stiftede rettigheter. De ble sett på som eierens eiendom. De kunne kjøpes og selges og eieren kunne behandle dem som han eller hun ville. Om en trell ble drept av sin eier ble det ikke ansett som mord. Om en fri mann drepte en annen manns trell, skulle morderen erstatte kostnaden for en ny trell. Prisen var omtrent den samme som for et husdyr.

Når en kvinnelig trell fikk et barn, ble barnet automatisk eierens eiendom. Dersom en gravid trellkvinne ble solgt, tilhørte barnet den nye eieren.

Arbeid på garden

Døgnet var inndelt i åtte økter, hver økt på tre timer. Om sommeren i høyonna stod folk opp med solen; gresset var lettere å slå når det var duggvått. Dette vil si at de i hvert fall var oppe i den andre økten, som ble regnet fra ca. halv fem til halv åtte om morgenen. Det var neppe noe særsyn sommerstid at folk fremdeles var i arbeid i syvende økt, som tok til ca. halv åtte om kvelden.

Rundt om i bygdene laget folk seg det en nærmest kan kalle geografiske klokke. Med en gård som sentrum fikk fjelltopper og nuter i omegnen navn som Middagsfjellet, Middagshorn, Middagshaugen,

Middagsnib, Middagsberg, Rismålsfjell, Nonsfjellog, Nonshø osv. etter det tidspunkt da solen stod over dem. Den faste rammen for årets arbeid var de uunngåelige onnene: våronn, slåttonn og skurdonn. Men imellom og etter onnene falt forskjellig annet arbeid. Lauvingen begynte ofte før slåtten og fortsatte etter at den var over så lenge det var løv på trærne. Løv som falt om høsten, ble dessuten rakt eller sopt sammen og brukt som fôr. Annet tilleggs fôr skulle også samles og bringes i hus. Etter slåtten eller om høsten kom for eksempel «mose-onna». «Jern-onna», jernutvinningen, falt gjerne også mellom slåttonn og skurdonn eller om høsten. Dessuten måtte store mengder ved skaffes til hus og hugges i løpet av året.

Om vinteren var det nok å ta seg til med all slags innarbeid - i tillegg til veiding eller fiske og andre utesysler, for eksempel å hente hjem mose, lauv og høy fra fjell og utmark. For mannfolkene vedkommende dreide innarbeidet seg om reparasjoner av redskaper og verktøy og om å lage nye når det trengtes.

På en vanlig gård ble nesten alt som var nødvendig for livets opphold produsert, bokstavelig talt fra grunnen av. Enhver bonde var snekker og hver gård hadde sin egen smie. Folk laget sine redskaper og sitt utstyr selv; spader, ploger, harver, gjødselgreip, ljåer, sigder, lauvkniver, river, jordbruksredskapene, kjøkkenredskaper, redskaper for tilberedning og veving av ull og lin, jakt- og fangstredskaper, kløv- og ride utstyr, sleder av forskjellig slag, økser og diverse annet verktøy, våpen, tau osv. Dessuten skulle hus og gjerder bygges og holdes ved like.

Men før en kom så langt som til å lage alt dette, måtte råemnene skaffes til veie. Viktigst blant disse råemnene var tre, jern og hud. Hud var et av gårdens produkter, eller et resultat av jakt. Og hudene måtte bakes og beredes. Når det gjaldt trevirke, måtte en lete etter emner til forskjellig bruk - vår tids midler til å forme treet manglet. En våken kar hadde alltid øynene med seg etter et emne som egnet seg til høvre eller sledemeier eller hva han nå trengte.

Jernet, selve forutsetningen for et jordbruk ut over steinalderstadiet her i landet, hvor råstoffene til bronse hadde vært importvarer, ble møysommelig utvunnet av myrmalm. Jernutvinningen har vært vanlig

overalt hvor det fantes jernholdige myrer innen rimelig avstand fra tilgang til trevirke. Men det var en vanskelig og tidkrevende kunst.

Gjødselen ble kjørt ut på åkrene på sleder, og sleder ble brukt både sommer og vinter. Men ikke alle hadde trekkdyr; mange bar gjødselen ut på ryggen i store kurver.

Pløyingen var plundrete med de gamle redskapene, enten en brukte ard eller plog. Med arden måtte åkeren gjennomarbeides to ganger. Først i én retning og så på tvers av denne igjen. Plogene hadde på sin side en tendens til å skjære seg ut av jorden. Plogmannen måtte som oftest holde redskapet på plass med den ene foten mens han hinket av sted ved siden av. Men langt fra alle brukte så avanserte redskaper; på mange gårder ble åkrene spadd.

Det å så ble betraktet som en hellig handling. Forskjellige forestillinger om magi knyttet seg både til vekstprosessen og til innhøstingen, og selve vekstkraften ble oppfattet som en vette. En mener at en høstfest var del av det som er blitt vår julefeiringen, blant annet kan skikken å sette ut julenek være en rest av gammel fruktbarhetsmagi. Og innhøstingen ble feiret så sent på året fordi treskingen med tust er tidkrevende arbeid, og var ikke unnagjort før ved den tiden. En brukte tunge håndkverner til å male kornet. Men de hadde også vassdrevne kverner som ble utviklet i vikingtiden.

Både stell av dyrene og tilberedning av produktene førte med seg atskillig mer arbeid enn det gjør i dag. Førsakingen var både mangfoldig og tungvint. Eng så vel som åker var steinet og folk sådde mellom steinene. Høyet ble båret eller kjørt inn på slede. Og folk slo ikke bare eng landet, de rasket med seg alt de kunne finne av brukbart gress, om det så stod ved veikanter eller på myrer. For å få gjødslet enger og utslåttene systematisk var det dessuten vanlig mange steder å la feet gå i «grind», en gjerdeanordning som kunne flyttes fra sted til sted. På grunn av ulv og bjørn betydde dette at folk måtte vokte dyrene også om natten.

Av utmarks fôr som ble brukt i tillegg til høy, og til dels ble høstet langt fra gården, var lauv det viktigste. Kvistene ble skåret og buntet sammen i «kjerver», bunter, som så ble tørket før de ble brakt i hus. Trærne som ofte var bjørk, men også osp, or, ask og selje, ble planmessig høstet, gjerne med en hviletid på 7 år mellom hver gang for hvert enkelt tre.

Lav var en annen førsort, og den har vært vanlig i mange fjellbygder. Laven ble samlet i fjellet i hauger på størrelse med et passelig sledelass og hentet ned på vinterføre. I kyststrøkene ble tang brukt som hjelpefôr; lyng ble også brukt der hvor tilgangen var rikelig. I Bjerkreim ble det vel neppe benyttet lav eller tang til fôr i særlig mengde, på grunn av avstand til snaufjellet og til kysten. Det var også vanlig å bruke «skav» (bark) og «beit» (bjørk eller furu som ble hugd vinterstid og brakt til gårds hvor buskapen kunne ete av kvistene).

På Grønland ble dyrene, av mangel på høy vinterstid, også foret med fiskeavfall. Det gjaldt å holde liv i så mange dyr som mulig vinteren over, men sulteforing var heller en regel enn en unntagelse.

Melkestellet med kjerning og ysting var også tungvint. I tillegg kom slakt og alt det arbeid som dermed fulgte, og beredningen av huder og skinnfeller.

I forbindelse med jakt og fiske ble det også brakt i hus mat som skulle tilberedes og huder og skinn som skulle stelles og bakes. Og produksjonen av klær var en sak for seg. Den inkluderte alt fra dyrking av lin og klipping av sau via lin-barking og karding til spinning (med håndtein), veving og søm.

Et annet nødvendig arbeid var å lage tau av hamp eller bast, og det ble drevet hagebruk. Så langt tilbake som vi kjenner jordbrukets historie i Norge har det dessuten vært slik at produktene som jorden gav, ble supplert med avkastningen fra annet arbeid, alt ettersom forholdene lå til rette for det. I kyststrøkene ble det drevet fiske, fangst av sel og hval og dunsanking. I innlandsstrøkene var jakt og ferskvannsfiskebinæringer. Dessuten drev de med jernutvinning og tjærebrenning.

I en overenskomst mellom kong Magnus Lagabøte og erkebiskopen Jon Raude av Nidaros (1277) finnes en liste over de varer som folk skulle svare tiende av, og den gir en viss oversikt over produkter i bondesamfunnet; ost, ull, frukt, stor eller liten, all sæd, rug og hvete, lin og hamp, neper og erter, skrei og all slags annen fisk, sel, hval, håkjerring tran, all veiding, salt, kvernsteinsbrudd, tjære og jern -. Under «all sæd» hører da, får en gå ut fra, bygg som var det vanligste kornslaget og havre, som var alminnelig for eksempel i de ytre bygdene på Vestlandet samt «bland-korn», bygg og havre sådd sammen.

Litteratur:

I hovedsak nettstedet til Arild Hauge – www.arild-hauge.com

Avslutning

Bjerkreim skipreide lå i innlandet, og ikke ute med kysten hvor vi hadde vikingskipene. Likevel var kontakten med kysten meget god gjennom de mange ferdselsårene som gikk gjennom skipreidet. Og så hadde skipreidet kontakt i sør til sjøen gjennom Tengs vågen hvor leidangskipet lå.

Det var jordbruket som var hovednæringen i Bjerkreim. Men den korte avstanden til kysten fikk vikingene i Bjerkreim rikelig kontakt med sjøen, og havet utenfor. Derfor kan vi være rimelig sikre på at Bjerkreims vikinger også var med på de store røvertoktene som foregikk utenlands.

Historien om vikingtiden (fra tiden 800 – 1066) i Bjerkreim, er vel verd å ta vare på gjennom Bjerkreim Bygdemuseum. Da blir artikkelen tilgjengelig for mange.

Kilder og litteratur:

All tekst er henter fra boka: Bjerkreim før i tida, band I, Paul Tengesdal 2018.

Alle illustrasjoner: Paul Tengesdal.